

Estók József

A büntetés-végrehajtás függelmi viszonyrendszerének, felügyeletének története 1867–1990. között

A börtönügy, illetve a büntetés-végrehajtás felügyelete, irányítása korszakonként változó módon valósult meg. A jelenlegihez hasonló, jogilag szabályozott, jól nyomon követhető, áttekinthető felügyeleti rend kialakítása a 19. század második feléig váratott magára.

Ha az irányítás és a felügyelet oldaláról vizsgáljuk meg az azóta eltelt közel 150 évet, az alábbi általános következtetések vonhatók le.

A börtönügy, illetve a büntetés-végrehajtás szervezete vertikálisan és horizontálisan is tagolódott, tagolódik:

- A vertikális felépítés alsó szintű szervezeti egységei mindig a különböző típusú, eltérő feladatokat megvalósító intézetek – mint elsőfokú szervek – voltak, a legfelső szinten pedig mindig valamelyik – kormányzati szerv – minisztérium volt;
- az intézetek irányítása, felügyelete korszakonként is igen eltérő képet mutat. Volt időszak, amikor egyes intézetek felett a felügyeletet közvetlenül valamelyik minisztérium gyakorolta, míg ugyanebben a korban más típusú intézetek felett a felügyeletet a minisztérium közvetett módon, „közbeeső szervezeti egységen keresztül” látta el, illetve egyes időszakokban pedig a minisztérium közvetlenül egyetlen intézetet sem felügyelt;
- korszakonként változott az is, hogy melyik minisztérium – az igazságügyi vagy a belügyi tárca – volt legfelsőbb szinten a börtönügy, illetve büntetés-végrehajtás felügyeleti szerve.

A horizontális felépítés pedig a különböző – adott esetben eltérő feladatokat – végrehajtó intézetek, intézmények szintjén jelent, jelenik meg.

A dolgozatomban igyekszem bemutatni – terjedelmi okok miatt a teljesség igény nélkül, de a legfontosabb tényeket nem mellőzve –, hogy egy adott korban az irányítói, illetve a felügyeleti feladatokat ellátó szervezetnek milyen jogszabályi, szakmai kihívásokkal kellett szembesülnie, továbbá azt is, hogy bizonyos időszakokban milyen „politikai elvárásoknak” kellett eleget tennie, és a végrehajtás szintjén a feladatokat és az „elvárásokat” milyen szervezeti struktúrák létrehozásával oldották meg. Az irányítást és a felügyeletet ellátó szervezetnek volt ugyanis a feladata és kötelezettsége gondoskodni a jogszabályi, adott időszakban kifejezetten a politikai elvárások alapján:

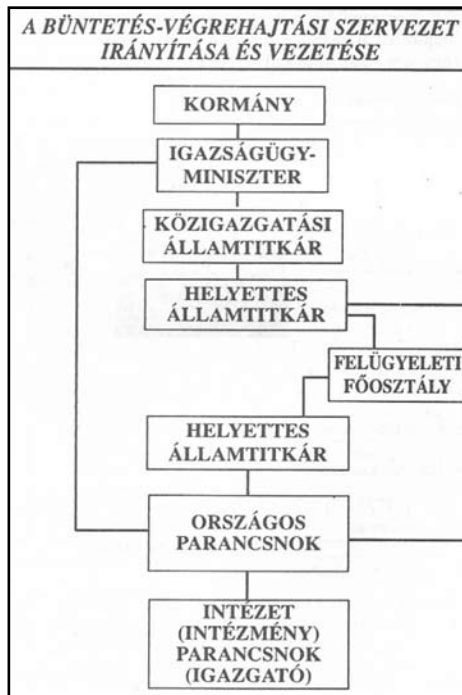
- a jogalkotó szándékának, esetenként a „politikai kívánalmaknak” megfelelő intézetek létesítéséről, az intézményhálózat fenntartásáról, felújításáról;
- a magasabb szintű jogszabályok alapján az alacsonyabb szintű, a konkrét végrehajtást meghatározó belső utasítások, illetve az irányítás egyéb jogi eszközeinek – parancsok, intézkedések, leíratok stb. – megalkotásá-

ról, azok aktualizálásáról;

- a feladatok végrehajtásához szükséges személyi és tárgyi feltételek biztosításáról;
- továbbá arról is, hogy a börtönügyben, a büntetés-végrehajtásban dolgozó személyzet a ráháruló feladatokat törvényesen, a jogszabályi előírásoknak megfelelően hajtsa végre.

A következő szervezeti struktúra bemutatja, hogy a büntetés-végrehajtási szervezet felügyelete, irányítása milyen formában valósult meg az 1995. évi CVII. tv.¹ hatálybalépését követően. Ezzel azt a felügyeleti, irányítási rendszert szeretném illusztrálni, amelyik a „legtávolabb, legbonyolultabb” formának bizonyult a magyar büntetés-végrehajtás eddigi története során. A téma iránt érdeklődő a korábbi időszakokat vizsgálva ennél egyszerűbb felügyeleti, irányítási formákkal, megoldásokkal találkozhat.

Felügyeleti rend az 1995. évi CVII. tv. szerint²

1 1995. évi CVII. tv. a büntetés-végrehajtási szervezetről

2 Lőrincz József – Nagy Ferenc: Börtönügy Magyarországon. Budapest, 1997, BVOP. 161. o.

1. A börtönügy felügyeleti rendszerének korai előzményei Magyarországon

Magyarországon a XVIII. század második felétől csökkent a halálbüntetés alkalmazása, és ezzel párhuzamosan növekedett a szabadságvesztés jelentősége, ugyanakkor hazánkban kifejezetten a szabadságvesztés végrehajtására szolgáló épületek nem épültek, illetve nem voltak, ezért a szabadságvesztés jellegű büntetéseket

- a vármegyék tömlőceiben, ahol az irányítás, a felügyelet a megyei alispán, a tiszti főügyész, illetve a várnagy hatásköre volt;
- a törvényhatósági joggal felruházott városok tömlőceiben, ahol a főbíró, a város fiskálisa, illetve a porkoláb kezében volt a rendelkezési jog;
- a pallosjoggal rendelkező feudális uradalmak tömlőceiben, ahol az uradalmi fiskális és a porkoláb voltak a rendelkező, intézkedő, illetve kezelő személyek; továbbá
- a nagyobb községek börtöneiben, amelyek a település bírójának felügyelete és irányítása alatt állottak; hajtották végre.

A katonaság váraiban, erődítményeiben helyezték el a hajóvontatásra és a sáncmunkára ítélt rabokat, valamint a politikai foglyokat.

A törvényhatósági vármegyei börtönök feletti felügyeletet a vármegyék gyakorolták általában a II. alispánon és a tiszti főügyészen keresztül. A törvényhatósági börtönökben és a különböző helyeken működő tömlőcökben igen eltérő szabályok vonatkoztak a rabokra és azok tartására, kezelésére.

Tóth Mór *Tanulmányok a börtönügy terén* című művében így mutatja be az akkori viszonyokat: „Hazánkban a 48-as évek előtt a börtönök három irányban, de fájdalom! csak egy rendszer szerint voltak kezelve: ...a megyei alispán, tiszti főügyész és a várnagy, ...a főbíró, város fiskálisa és porkoláb, ...az uradalmi fiskális és a porkoláb, voltak az intéző, rendelkező személyzet, kiktől a rabok elhelyezése, foglalkozása, sorsuk könnyítése, vagy súlyosbítása függött; valóban pedig csak is a várnagyok, porkolábok és uradalmi hajdúk voltak a börtönkezelésnél a legnagyobb hatalmak, és pedig azért, mert előljáróik magasabb társadalmi állása ily csekélységek feletti gondoskodást nem engedhetett meg.”³

A várnagy és a hajdúk feladatkörét leíró, 1813-as keltezésű iratok találhatóak a sátoraljaújhelyi Zemplén Levéltárban. A korabeli börtönparancsnok, a várnagy részletes feladatait a „Várnagy instrukciója” című irat, a rabok őrzését ellátó vármegyei hajdúk feladatait a „Hajdúk regulamentuma” tartalmazza. A várnagy minden hó elején eligazítást tartott a hajdúkra, illetve a börtönre vonatkozó „Rendszabásokról”.

Mint Tóth Mór írja: „A börtönök önkényes ellenőrizhetetlen kezeléséhez hasonló volt a börtönök állapota is, melyek a 40-es évek előtt a legszomorúbbak és legelhagyatottabbak voltak hazánkban, Oroszországot kivéve.”⁴

A probléma korántsem volt új keletű. A Helytartó Tanács már 1763. évi körrendeletében „véleményadásra szólította fel a vármegyéket, hogy... »fenyítőházakat« hol

3 Tóth Mór: *Tanulmányok a börtönügy terén*. Eger, 1874. 8–9. o.

4 Tóth: i. m. 9. o.

és mi módon lehetne felállítani. A megyék azonban, bár a gondolat felvetését helyeselték, de mivel az intézmény felállításával járó anyagi terheket nem akarták vállalni, az ügyet az országgyűlésre tartozónak vélték.”⁵

Nálunk az első központi börtön – Európa nyugati feléhez viszonyítva jelentős késéssel – magánkezdeményezésre létesült. Gróf Esterházy Ferenc, Mária Terézia magyar tanácsosa 1770-ben telket és épületet ajánlott fel Szempcen egy országos fenyítőház létesítésére. Az intézmény 1772-ben nyitotta meg kapuit, a fenyítőházat 1780-ban szintén a gróf birtokán lévő Tallósra helyezték át, ahol 1785-ig fogadta a beutaltakat. Végül az intézetet 13 évi működés után a szegedi várba költöztetik. A szegedi fenyítőház, korabeli kifejezéssel: javítóház (Domus Correctoria Szegediensis) 1832-ig állt fenn.

A fenyítőházak működtetése az igazgató, az ellenőr és a felügyelő együttes felelőssége volt. Az őrséget a katonai parancsnokság adta. „Az első fenyítőház... sajátos keveréke volt a mai börtönnek, dologháznak, illetve a fiatalok javító intézetének. [...] Ide utalták a »javíthatatlanokat és a kihágókat, illetve a halálbüntetésre kevésbé érdemeseket, vagy attól kegyelemből felmentetteket«. De felvettek a fenyítőházba szülők által beküldött rossz magaviseletű gyermekeket is, amennyiben eltartásukról a szülők gondoskodtak.”⁶

A fenyítőház(ak) feletti felügyeletet a Helytartó Tanács látta el, a szegedi fenyítőházat 1807-ig a Helytartó Tanács, 1807-től a Csongrád megyei alispán felügyelte. A beutalás a Helytartó Tanács jogköre volt, azzal a feltétellel, ha volt jogerős bírói ítélet és a féléves rabtartási költséget a vármegyék kifizették. Működését(üket) a Helytartó Tanács rendeletben részletesen szabályozta.

Létesítésük óriási jelentőséggel bírt – függetlenül attól, hogy milyen funkciót láttak el –, mert

- ez volt az első komoly lépés a büntetés-végrehajtás egységesítésére,
- „ez volt az első kísérlet arra, hogy a szabadságvesztés végrehajtásában uralkodó középkori viszonyokat valamiféle céltudatos rendszer váltsa fel.”⁷

Erdélyben 1787. január 1-jétől működött a szamosújvári tartományi (provinciális) börtön amit – a katonai várból – II. József 1786. március 27-i udvari rendelete alapján szervezték börtönné. Létrehozásában jelentős szerepe volt az erdélyi kormányzásnak, ugyanis a javaslatukra történt meg az erőd börtönné történő átalakítása, abból a célból, hogy a megyei börtönökben őrzött rabokat egy helyre gyűjtsék össze – jobb elhelyezést és megfelelő biztonsági körülményeket biztosítva.

A szamosújvári börtön felügyeletét és igazgatását az erdélyi főkormánysház látta el. „A börtön elöljárósága ebben az időben a következő volt: egy várnagy, egy írnok, egy őrmester, egy takarítószolga és 24 tartományi őr. Az utóbbiakat a katonai szolgálatból kilépett, félrokkant katonákból is fel lehetett fogadni.”⁸

5 Kabódi Csaba – Lőrincz József – Mezey Barna: Büntetéstan alapfogalmak. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005. 127. o.

6 Kabódi – Lőrincz – Mezey: i. m. 127. o.

7 Kabódi – Lőrincz – Mezey: i. m. 127. o.

8 Megyery István: A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek. Közvetlen a magyar kir. Igazságügyminisztérium. Budapest, 1905. 11. o.

2. A hazai börtönügy függelmi viszonyai a 19. század második felében

2.1. A szabadságharc és a kiegyezés közötti időszak börtönügye

A szabadságharc bukását követően, 1852–1860. között Magyarországon hatályba léptették az osztrák birodalmi büntető törvénykönyvet. A törvénykönyv központi büntetési neme a szabadságvesztés volt, amit az igazságszolgáltatás gyakran alkalmazott is, azonban ennek végrehajtásához, a megnövekedett elítéltlétszám befogadására nem volt elegendő férőhely.

1854-ben megszületett a döntés az állami fegyintézetek felállításáról. A probléma megoldására a Habsburg-kormányzat gyors és főként olcsó megoldást keresett. Ezt a célt a legkézenfekvőbb módon a meglévő objektumok (várak, katonai erődök és más középületek) átalakításával tudták elérni. Így lett fegyintézet 1854 és 1858 között a korábban katonai erődítményként működő Lipótvár, Illava és Munkács vára, a váci nemes ifjak kollégiumának épített intézet, illetve Márianosztrán az egykori pálos rendi kolostor. Hozzájuk csatlakozott 1857-től Erdélyben – az egyetlen, eleve fegyintézetnek épített – nagyenyedi és a már 1786-tól „provinciális” börtönként működő szamosújvári intézet, Horvátországban pedig Lepoglaván a szintén pálos rendi kolostor és a zágrábi erőd.

1852–1860. között a magyarországi állami fegyházak felügyeletét a m. kir. helytartótanács, Erdélyben a kolozsvári kir. kormányzóság, Horvátországban pedig a zágrábi helytartótanács látta el. Az intézetek felszerelését és eszközeit a m. kir. állam-számvevőség évente leltározta, és erről jelentést készített a helytartótanácsnak, az építkezések felügyeletét a budai cs. kir. építészeti bizottság látta el.⁹

A büntetések végrehajtására az *osztrák büntetőtörvénykönyvnek a büntetés- végrehajtásra vonatkozó rendelkezései* és más, alacsonyabb szintű birodalmi jogszabályok – többek között az *1850. évi cs. bir. belügyminiszteri börtönszabályzat* – voltak érvényben.

1854-ben az osztrák igazságügyi minisztérium rendeletben szabályozta a hatósági fogházak szervezetét és a foglyokkal való bánásmódot. Ebben az időben a hatósági fogházak felügyeletét a cs. kir. megyei törvényszékek és a városi bíróságok látták el.

1861–1867. között az állami fegyintézetek változatlanul a helytartótanács felügyelete alá tartoztak. A személyzeti és a fontosabb gazdasági ügyek a m. kir. udvari kancellária hatáskörébe kerültek.

A hatósági fogházak a megyei kormányzók, a főispánok, ezek távollétében az első alispánok felügyelete alatt működtek. *A hatósági fogházak szervezetéről* a helytartótanács 1863. július 10-én a 20.172. sz. *rendeletében* intézkedett.

1867. március 10-étől, a m. kir. igazságügyminisztérium felállításától a *börtönügy*, így annak felügyelete is az *igazságügyi tárcához* került. A kiegyezést követően Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter áldozatos tevékenységének köszönhetően

⁹ Megyery: i. m. 37–38. o.

lázás munka vette kezdetét, nemcsak a jogalkotás, hanem a börtönügyi kérdések rendezése terén is.

1868. május 1-jétől az erdélyi intézetek a kormányzék felügyelete alól az Igazságügyi Minisztériumhoz kerültek. Ezzel egységesen igazságügyi irányítás alá került a magyar börtönügy és az igazságszolgáltatás átfogó szabályozása érdekében – szinte hihetetlen intenzitással – megkezdődtek a kodifikációs munkálatok, megszülettek azok a sarkalatos törvények, amelyek alapján végre rendezettebb viszonyok alakultak ki a börtönügy terén.

2.2. Kodifikációs munkálatok

Elkészült és elfogadásra került az 1871. évi XXXII. tc. a kir. törvényszékekről és járásbíróóságokról, valamint az 1871. évi XXXIII. tc. a királyi ügyészségről, illetve a miniszter kiadta a fogházrendtartásról szóló IM rendeletet, amely rendezte a börtönök felügyeleti viszonyait.

Az ügyészségről szóló 1871. évi XXXIII. tc. 25. §-a szerint: „Az ügyész a törvényszéki fogház fölött felügyel, és öröködi különösen, hogy a foglyokkal való bánásmód, azok őrizete, élelmezése, ruházata, a fogházak tisztántartása, és egyáltalában a fogházi rend és fegyelem iránt fennálló törvényes rendeletek pontosan végrehajtassanak, és e végett a fogházakat havonként legalább egyszer megvizsgálja.”¹⁰

A közigazgatási hatóságok fogházai, a törvényhatósági börtönök 1871-ig a vármegyék, így a Belügyminisztérium fennhatósága alatt működtek. Az 1871. évi XXXII. és XXXIII. tc. az Igazságügyi Minisztérium, illetve az ügyészség alá rendelte azokat is.

1869. február 10-i hatállyal az igazságügy-miniszter kiadta a „Házszabályok és szolgálati utasítások a m. kir. országos fegyintézetek és az azoknál alkalmazott hivatalnokok és őrök számára” című IM rendeletet, amely megreformálta a fegyintézetek vezetésének kérdését és az intézetek teljes belső rendszerét, továbbá részletes szabályokat tartalmazott az új házirend, a kezelés és a felügyelet terén is.

A változások, a gyakorlat során szerzett tapasztalatok újabb átfogó szabályozás végrehajtását tették szükségessé. A miniszter – rövid időn belül – az 1870. június 10-én kelt IM rendelettel a fentiekben jelzett házszabályok és szolgálati utasítások javított, illetve bővített változatát adta ki. Ezzel egy időre a börtönügy részletszabályozása befejeződött.

1874. február 18-án az igazságügy-miniszter – egy addig részletesen nem szabályozott terület zavartalan, jogszerű működésének érdekében – kiadta a 696. sz. IM rendeletet (továbbiakban: foghr.) „a kir. elsőfolyamodású bíróságok fogházainak és börtöneinek kezelése és az azokban letartóztatottak irányában követendő bánásmód tárgyában”.¹¹

A felügyeleti rend az előzőekben jelzett jogszabályok szerint a következőképpen alakult: a kir. törvényszékek és a járásbíróóságok mellett működő fogházak

10 1871. évi XXXIII. tc. a királyi ügyészségről. Ezer év törvényei – www.1000ev.hu

11 Megyery: i. m. 151. o. – Megyery István idézett művében szükségesnek tartotta megjegyezni (169. o.), hogy ebben az időben „a börtönügy fejlődését jelentékenyen előmozdították a budapesti és a marosvásárhelyi kir. főügyészek útmutató rendeletei is.”

feletti felügyeletet a kir. ügyészek látták el, amelyet a törvényszéki fogházaknál ők maguk végeztek, a járásbírósi fogházaknál pedig helyettük a kir. járásbírók látták el. A járásbírósi fogház felett a kir. járásbírósg vezetője (foghr. 180. §), a törvényszéki fogház felett a kir. ügyészség vezetője, vagy annak helyettese gyakorolta a felügyeletet (1871. évi XXXIII. tc. 25. §, foghr. 179. §).

Az országos büntetőintézetek közvetlenül az Igazságügyi Minisztériumnak voltak alárendelve. Ide tartoztak a fegyházak, az államfogházak, néhány kivétellel a kerületi börtönök, továbbá a közvetítő és a javító intézetek. A bírósági fogházaknak a kir. főügyész volt a másodfokú (1871. évi XXXIII. tc. 27. §-ának d. pontja, 1891. évi XVII. tc. 2. §-ának 3. pontja), illetve az Igazságügyi Minisztérium volt a harmadfokú felügyeleti hatósága. *Tehát valamennyi intézet felett a legfőbb felügyeletet az igazságügy-miniszter gyakorolta.*

Magyarországon „*az igazságügyi tárcához került börtönügy irányításához nem állítottak fel az osztrák megoldáshoz hasonló országos felügyelőiséget, ehelyett először osztálytanácsost bízta meg a börtönügyek intézésével, majd különböző ügyosztályokhoz – a II. és a III-hoz. – került a börtönügy (csupán 1906-ban alakítottak ki önálló ügyosztályt a börtönök általános felügyeletére).*”¹²

A 1876. évi VI. tc. a közigazgatási bizottságról szerint a bizottság hatásköre a börtönügyre is kiterjedt, ennek alapján a bizottság az igazságügy-miniszter ügykörét érintő hatásköre által vizsgálhatta a börtönök általános állapotát, élelmezését, egészségügyi viszonyait stb.¹³

A kir. ügyészség vezetőjének jogszabályokból fakadó kötelezettsége volt, hogy a felügyelete alatt álló törvényszéki fogházakat havonként legalább egyszer (1871. évi XXXIII. tc. 25. §), a működési területén lévő járásbírósi fogházakat pedig évente legalább egyszer meg kellett vizsgálnia.

A főügyész vagy helyettese kétévenként egyszer (a 4.600/1899. sz. r. ügyészségi utasítás 93. §-a alapján) köteles volt megvizsgálni a hatósági területén lévő törvényszéki fogházakat, és ennek eredményéről jelentést kellett tennie az igazságügy-miniszternek (1871. évi XXXIII. tc. 27. §, 1891. évi XVII. tc.).

Az igazságügy-miniszter (a személyes ellenőrzésein túl) az országos büntetőintézetek általános felügyeleti vizsgálatára időnként miniszteri biztost rendelhetett ki (a börtönrendtartás 89. §-a és a fegyházrendtartás 72. és 90. §-ai alapján).

2.3. Az intézetek személyzete, szervezeti struktúrája a századfordulón

Magyarországon 1872-ben „*a kir. törvényszéki (ügyészségi) fogházak száma a budapesti és a marosvásárhelyi kir. főügyészségek területén 107, az ügyészségi fogházaktól elkülönített járásbírósi fogházak száma pedig 274 volt.*”¹⁴ A kir. ügyészségi fogházakban rendszerint egy fogházfelügyelő, egy-két börtönőrmester, illetve több börtönőr, míg a kir. járásbírósi fogházaknál egy-két börtönőr teljesített szolgálatot.¹⁵ A felügyelő és őrszemélyzet létszáma 1872-ben 1 206 fő (102 fogházfelügyelő, 123

12 Kabódi – Lőrincz – Mezey: i. m. 131. o.

13 Megyery: i. m. 175. o.

14 Megyery: i. m. 151. o.

15 Megyery: i. m. 174. o.

börtönőrmester, 981 börtönőr) volt, a börtönörök létszáma 1873-ban 1 358 főre emelkedett.¹⁶ Az intézeti státuszok alábbi felsorolása egyben az intézetek szervezeti struktúrájára is utal.

Országos büntető intézetek személyzete

Tisztviselői állások:

- igazgató
- titkár
- büntetőintézeti főtiszt, illetve tiszt (ellenőr, gondnok, igazgatási irodavezető, díjnok, kezelő)¹⁷
- főorvos, orvos
- őrparancsnok

Altiszti állások:

- főfegyőrök és fegyőrök
- börtönőrmesterek
- börtönőrök

Műszaki alkalmazottak:

- munkavezetők, gépészek

A közvetítő intézetekben:

- főfelügyelők és felügyelők

Az IMEI-ben:

- főápolók és ápolók

Kir. ügyészek, illetve a járásbírák vezetése alatt álló fogházak személyzete

- kir. ügyész/járásbíró
- fogházvezető tiszt (fogházfelügyelő, fogházgondnok)
- orvos (tiszteletdíjas)
- lelkész (tiszteletdíjas)
- tanító
- fogházőrmester
- fogházőrök

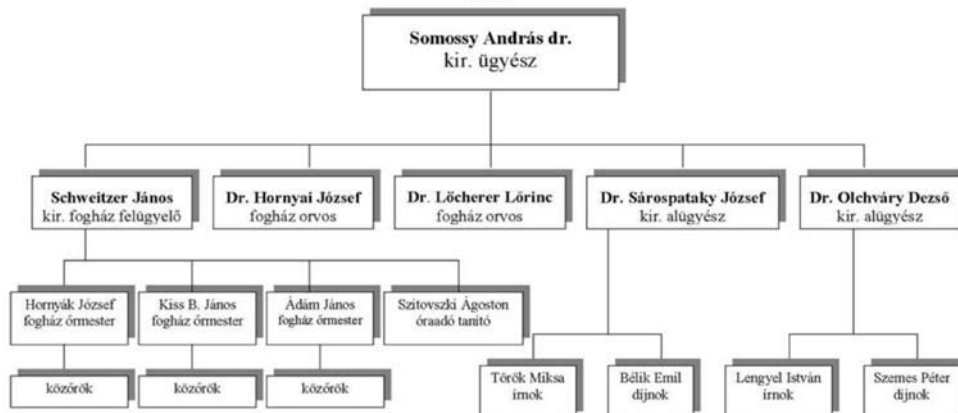
Érdekességképpen közöljük a *Sátoraljaújhelyi kir. törvényszéki fogház* 1905-ös szervezeti felépítését.¹⁸

16 Megyery: i. m. 174. o.

17 A jogi képesítéssel bíró tisztviselőket a „büntető-intézeti fogalmazó” cím illette meg.

18 A királyi törvényháztól a fegyház és börtönig. A Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtön centenáriumi évkönyve 1905–2005. (Szerk. Estók József) Sátoraljaújhely, 2005, Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtön. 328. o.

*A Sátoraljaújhelyi Királyi Törvényszéki Fogház szervezeti felépítése
1905*

2.4. A korszak börtönügyére ható egyéb tényezők

A korszak börtönügyének irányítását, felügyeletét, az intézetek belső életét számos további jogszabály, kormányzati döntés és intézkedés határozta meg. Az igazságszolgáltatás, illetve az igazságügyi irányítás alá került magyar börtönügy átfogó szabályozása érdekében tovább folytatódtak a kodifikációs munkálatok.

Horvát Boldizsárnak, majd Pauler Tivadarnak köszönhetően megindult az *első magyar büntető törvénykönyv* kodifikációja, ami 1878. évi V. tc.-ben öltött testet, és *Csemege-kódex* néven vonult be jogi irodalmunkba.

A kódex:

- a büntettek és a vétségek kategóriáira tartalmazott rendelkezéseket;
- a szabadságvesztés-büntetés öt különálló nemét határozta meg: a *fegyházat*, az *államfogházat*, a *börtönt*, a *fogházat* és az *elzárást*;
- a börtönrendszerre nézve az 1843-as törvényjavaslatnál lényegesen kevesebb rendelkezést tartalmazott, csak a büntetések nemeinek lényegét rögzítette, a humanizmus, az igazságosság és a fokozatosság (progresszív rendszer) talaján állt;
- a részletszabályok kidolgozását a miniszteri indoklás – az igazságügy-miniszter parlamenti felelősségére hivatkozva – a tárca vezetőjének rendeleti hatáskörébe utalta.

Az igazságügy-miniszter a miniszteri indoklásra figyelemmel kiadta 1880-ban a 2.106. sz. *IME rendeletet* a fegyházbüntetés végrehajtásával kapcsolatosan, egyúttal e rendelet módosításaival hatályban tartotta az 1874. évi 696. sz. *IM rendeletet* a fogházak és a börtönök rendtartására vonatkozóan. A *kihágásokról külön törvény*, az 1879. évi XL. tc. rendelkezett.

Az új Btk. rendelkezéseinek végrehajtásához, illetve a fokozatos rendszer megvalósításához új börtönöket kellett építeni. A 19. sz. utolsó negyedének gazdasági fellendülése azóta is példátlan méretű börtönépítkezési programot tett lehetővé. 1883-ban létesítették a *kishartai* (ma Állampuszta) mezőgazdasági jellegű közvetítő intézetet, majd 1885-ben adták át rendeltetésének a csillagrendszerben épült *Szegedi Kerületi Börtönt*. 1886-ban nyitották meg az elhagyott cukorgyár helyén épült *Sopronkőhidai Fegyintézetet*, illetve ebben az évben kezdte meg működését a főváros által ingyen felajánlott telken az ugyancsak csillagrendszerben épített *Budapesti Gyűjtőfogház*. 1892-ben épült fel a *Budapesti Törvényszéki Fogház*, a Markó. 1996-ban létesítették a *Letartóztatottak és Elítéltek Országos Megfigyelő és Elme gyógyító Intézetét*, amely 1906-os újjászervezése során kapta az *Igazságügyi Országos Megfigyelő és Elme gyógyító Intézet* nevet.

Ha megkíséreljük ennek a korszaknak a börtönüggyel kapcsolatos valamilyen szempontok szerinti összefoglalását, akkor abban – megítélésem szerint – az alábbi két momentumnak mindenféleképpen szerepelnie kell:

- A 19. század végén, illetve a századfordulót követő első években épült a törvényszéki és járásbírói fogházak zöme (a mai börtöneink több mint 80%-a).
- A gazdasági fellendülés kedvezett a rabipar fejlődésének is, valamint a gyorsuló ütemben fejlődő gazdaság pedig szinte kivétel nélkül alkalmazta a börtönből szabadult munkaerőt.

A börtönügy eredményei és fejlődése szempontjából nyugodtan nevezhető a 19. és a 20. század fordulója és az azt megelőző időszak virágkornak, mint ahogy azt a *Börtönügy Magyarországon* című, 1997-ben megjelent kézikönyv írja: „*A magyar börtönügy e múlt század végi virágkora történetének eddig legkiegyensúlyozottabb szakasza volt.*”¹⁹

3. Börtönügyünk felügyeleti viszonyai a századfordulótól 1945-ig

„Az I. világháborúig kiteljesedő börtönhálózat 9 országos fegyintézetből, 65 törvényszéki és 315 járásbírói fogházból állt. Ezekben a férőhelyek száma megközelítette a 17 ezret (ebből a magánzárkás elhelyezés száma a 2 700-at). A fogvatartottak létszáma az I. világháborút megelőző húsz évben 14-16 ezer között ingadozott.”²⁰

A börtönök a századfordulót követően is a – korábbi felügyeleti rendnek megfelelően – az Igazságügyi Minisztérium felügyelete alatt álltak. Mint már említettük: „*csupán 1906-ban alakítottak ki önálló ügyosztályt a börtönök általános felügyeletére.*”²¹ A börtönügy felügyeletéről az IM Közlöny 1918. december 31. számában röviden összefoglalva az alábbiak olvashatók:

- A miniszter a Börtönügyi osztályon – a VI. ügyosztály hat fő beosztottján – keresztül – gyakorolja a főfelügyeletet a büntetések végrehajtása felett.

19 Lórinccs - Nagy: i. m. 35. o.

20 Lórinccs - Nagy: i. m. 35. o.

21 Lásd a 11. lábjegyzetet!

- Emellett létrehoznak – hat fővel – egy újabb osztályt, az V. ügyosztályt a fiatakorúak ügyeinek intézésére, a fiatakorúakkal kapcsolatosan bevezetett büntetőjogi és büntetés- végrehajtási ügyek felügyeletére.

A századfordulótól 1918-ig, az I. világháború befejezésig azonban több fontos változás következett be a hazai büntető igazságszolgáltatásban, így a börtönügy terén is.

1908-ban az *I. büntetőnovella* rendezte a fiatakorúak börtönügyét a felnőttektől elkülönített fogházbüntetés és speciális végrehajtási rendszer előírásával (az oktatás, képzés előtérbe helyezése stb.)

1910 végéig tizenhárom, a főügyészségi székhelyen lévő törvényszéki fogházat jelöltek ki fiatakorúak befogadására. (1913-tól az egy évnél hosszabb szabadságvesztésre ítéleteket a budapesti Gyűjtőfogházba vonták össze, lemondva az új intézet építéséről.)

Az 1913. évi XXI. tc. vezette be a *dologház intézményét*, a közveszélyes, munkakerülő csavargókkal szemben alkalmazandó biztonsági rendszabályt. 1916-ban a *jászberényi járásbíróság* fogházában a férfi, a *kalocsai törvényszéki fogházban* pedig a női dologházat rendezték be.²²

1920. június 4-e, a trianoni békeszerződés után az ország nem csak kb. kétharmadnyi területtel lett kisebb, hanem a határokon túlra került az állami vagyon – a természeti értékek, gyárok, középületek stb. – jelentős része is. A korábbi fejlett, jelentős számú intézetből álló börtönhálózatunk is erre a sorsra jutott.

A Trianon utáni Magyarországon

- 6 országos büntetőintézet,
- 24 törvényszéki és
- 90 járásbírószági fogház maradt.

A megmaradt intézetek közül, példaként, a hat országos intézet nevét említem meg, melyek a következők: budapesti országos gyűjtőfogház, váci országos fegyintézet és közvetítőintézet, soproni országos fegyintézet és szigorított férfi dologház, hartai országos büntetőintézet, márianosztrai országos büntetőintézet és szigorított női dologház, szegedi kerületi börtön és államfogház.

„A megkisebbedett országterületre eső letartóztatottak száma megduplázódott és az intézetek túlszűfoltta váltak (az új határok között 1920 májusában a rablétszám meghaladta a 14 ezret, holott a háború előtt 7 700 körül mozgott ugyanezen a területen).”²³

Trianon után a hazai börtönügy a perifériára szorult területek közé került, ezt az időszakot nyugodtan nevezhetjük a „mély depresszió” korszakának. „A honi börtönügy szakmai fejlődését ráadásul még az is nehezítette, hogy a leszerelt hadsereg számos tisztjét a börtönök élére helyezték, amelynek következményeként a börtönélet erőteljes militáris vonásokat öltött.”²⁴

Különböző okok miatt – jövedelmezőség, a börtönpopuláció összetétele (a fogvatartottak 40%-a a mezőgazdasággal foglalkozók közül került ki) stb. „a rab-

22 Lőrincz – Nagy: i. m. 36. o.

23 A királyi törvényházról...: i. m. 134. o.

24 Lőrincz – Nagy: i. m. 36. o.

munkáltatás fő vonása az első világháborút követően az ipari jellegűről a mezőgazdasági termelésre való áttérés volt. [...] A változásokkal összhangban az Igazságügyi Minisztériumban külön ügyosztály alakult a büntetés-végrehajtás gazdasági ügyeinek az intézésére, ...nem annyira a börtönügy finanszírozása, mint inkább a rabmunkából befolyó jövedelmek fokozása lett a célja az új szervezeti egységnek.”²⁵

Az 1920-as évektől három intézetben – a nyíregyházi, a pestvidéki és a pécsi fogházakban – helyezték el a fiatakorúakat.

A 7.000/1925. ME sz. rendelet módosította a kinevezés útján betöltendő állásokkal kapcsolatos jogköröket. A XI-VIII. fizetési osztályig saját hatáskörében a miniszter, a VII. fizetési osztályba sorolás esetén a minisztertanács hozzájárulásával az igazságügy miniszter nevezett ki, a VI. vagy magasabb fizetési osztályba való kinevezés joga – a minisztertanács előzetes hozzájárulásával – az államfőé volt. Az 1891. évi XVII. tc. 57. §-a alapján az igazságügy-miniszter a kir. ügyészeket kérelmükre továbbra is megbízhatta – állásuk és rangsoruk megtartása mellett – az országos büntetőintézetek és fogházak igazgatásával.²⁶

Az 56.029/1925. sz. rendelet az országos büntetőintézetek általános felügyeleti vizsgálatáról rendelkezett (korábban a 24.600/1910. sz. rendelet hatályon kívül helyezte a főügyész évenkénti kötelező helyszíni vizsgálatát).

Az 1928. évi X. tv. vezette be a szigorított dologház intézményét a visszaesők azon körével szemben, akiket a bűnözői életvitel, szokásszerű bűnözés jellemez. A férfiakat ideiglenesen a soproni fegyházban, a nőket a márianosztrai fegyintézetben helyezték el. (A szigorított dologház-büntetés 3 évtől életfogytig terjedhetett, a cél a „munkásberré-nevelés” feltételek, módszerek hiányában jó szándékú törekvés maradt.) A törvény a dologházakkal kapcsolatosan különálló intézetek létesítését irányozta elő, azonban a jogintézmény 1950-ben történt megszüntetéséig ilyen létesítmény nem épült.²⁷

Az 1930/31. évi kimutatás szerint a főállású börtönügyi tisztviselők (igazgató, titkár, főtiszt, orvos, lelkész, tanító, őrzőparancsnok, fogalmazó, fogházgondnok stb.) létszáma 94 fő, a tiszteletdíjas alkalmazottak (orvos, lelkész, tanító) létszáma 88 fő volt, az őrszemélyzet 1 460 főből állt.²⁸

1941 októberében a politikai ügyek tárgyalására létrehozták a Magyar Honvéd Vezérkari Főnökség (VKF) Bíróságát és több büntetőintézetet jelöltek ki katonai, illetve a fasizmus és a háború ellen fellépő személyek fogvatartásának foganatosítására. (Az intézet vezetését általában a korábbi parancsnokok, igazgatók látták el, akiket katonai tartalékos állományba vettek, illetve neveztek ki. Ez egyben azt is jelentette, hogy a Magyar Honvéd Vezérkari Főnökség (VKF) Bíróság hatáskörébe tartozó, a börtönügyet érintő ügyekben a hadsereg illetékes szervei rendelkeztek felügyeleti jogkörrel.

25 A királyi törvényháztól...: i. m. 134. o.

26 Szöllősy Oszkár: Magyar börtönügy. A büntetések és biztonsági intézkedések végrehajtása. 2., bőv. kiad. Budapest, 1935, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. 393. o.

27 Lőrincz - Nagy: i. m. 36. o.

28 Lőrincz - Nagy: i. m. 37. o.

4. A börtönügy irányítási rendszerének változásai 1945-től 1962-ig

4.1. A korszak büntetőpolitikájának a börtönügyre, büntetés-végrehajtásra gyakorolt hatásai

„A II. világháború befejeződése után az újjáformálódó politika erőik közös törekvése a fasiszta maradványok felszámolása volt. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány első intézkedései közé tartozott a jogrend helyreállítása és a számonkérés feltételeinek megteremtése.”²⁹

Az 1945-ben létrehozott népbírói jogban – a fegyházon és börtönön kívüli – bevezetik az internálás és a kényszermunka-büntetéseket. Az internálás nem sokáig maradt a büntetési rendszerben, mert rendőri kényszerintézkedéssé változtatták, így lehetővé vált, hogy törvényi garanciák nélkül politikai fegyverként lehessen alkalmazni mindazokra, akik a „demokrácia ellenségeiként” voltak számon tartva.

A különbíróként létrehozott népbírók mellett, a köztörvényes bűncselekmény elbírálása a hagyományos büntetőbírói szervezet keretein belül a Csemegi-kódex büntetési és végrehajtási rendszerének alkalmazásával történt, de 1946-ban eltörölték az államfogház-büntetést.³⁰

„Az úgynevezett koalíciós időszak jellegzetes, a büntetőpolitikai és gazdasági érdekeket sajátosan ötvöző büntetés a kényszermunka-büntetés volt.”³¹ A kényszermunkára ítélték internáltak táborszerű elhelyezést kaptak, átnevelő, felvilágosító oktatásban részesültek, és kemény fizikai munkával vették ki részüket a romhalmazba döntött ország újjáépítéséből. A munkatáborok felállítása azonban nem a politikai hatalom igényének megfelelő ütemben haladt, Ries István igazságügy-miniszter 1949 őszén a munkatáborok felállításának elmaradásának egyik okaként a háború előtről visszamaradt börtön személyzet alkalmatlanságát jelölte meg.

Az igazságügyi kormányzat álláspontja 1947-től az volt, hogy a büntetés, annak végrehajtása nem lehet az állam számára veszteséges. Az elítéltek munkáltatásának új, gazdaságos alapokra helyezését az akkor meginduló hároméves terv központosított keretei között kívánták megvalósítani.³²

1949-től megkezdődött az osztályjellegű, a proletárdiktatúra elnyomó funkcióját reprezentáló sztálini büntetőpolitika térhódítása. „Honi börtönügyünk „az ’50-es évek elejétől az egypártrendszerű, monolitikussá merevedő állami politika direkt irányítású közegévé torzult, amely a korszerű és hangzatos elveket képviselt ugyan, de gyakorlatában az osztályharc egyik előretolt bástyájaként a „szocializmus” építésével szembe forduló meglegekztetését végezte el.”³³

1949–50-ben a börtönök személyi állományának teljes cseréjét hajtották végre. „Az új a személyzet nem előképzettség és szakmai rátermettség, hanem főképpen a poli-

29 Lőrincz - Nagy: i. m. 37. o.

30 Az államfogház büntetést az 1946. évi. XIV. tc. szüntette meg.

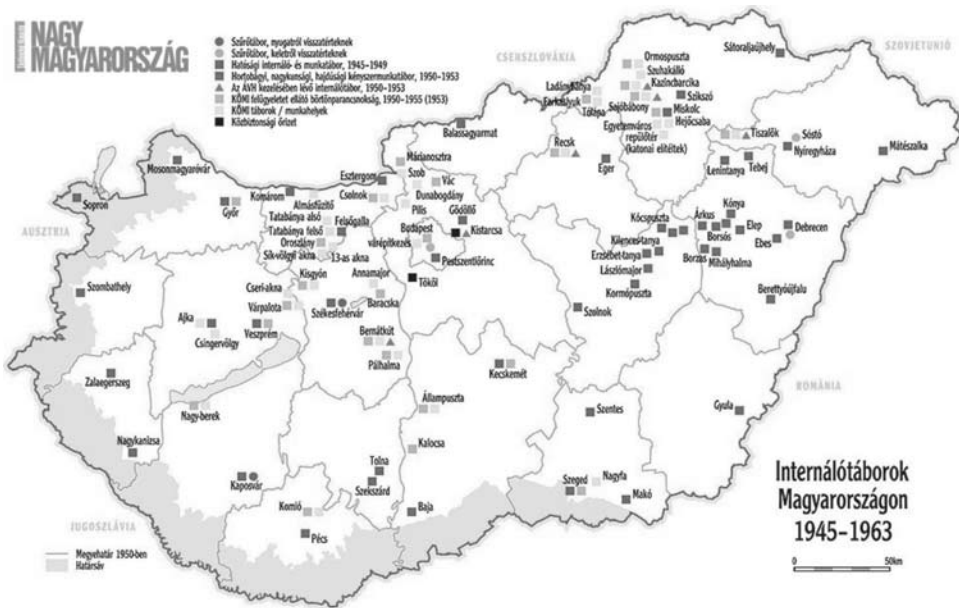
31 Lőrincz - Nagy: i. m. 37. o.

32 Lőrincz - Nagy: i. m. 37–38. o.

33 Lőrincz - Nagy: i. m. 38. o.

itikai megbízhatóság kritériumai alapján verbuválódott.”³⁴ Feltehetően ez is hozzájárult ahhoz, hogy soha nem tapasztalt gyűlölet alakult ki a személyzet többségének részéről a rabok iránt; a személyzet és az elítéltek mint politikai ellenfelek álltak egymással szemben. „Az őrszobákon kihelyezett parancsoló jelmonda, a „ne csak őrizd, gyűlöld is” gyakorlatában elterjedt a durva, embertelen bánásmód, az elítéltek mély, meg-alázó alávetése az »osztályharcra edzett«, átmilitarizált személyzetnek.”³⁵

Az 1950. évi II. tv. (Btá.), amely 1951. január 1-jén lépett hatályba, eltörölte a Csemegi-kódex egész büntetési rendszerét, az új szabályozás csak egyféle szabadságvesztést ismert, a „börtönt”. E mögött az egyre növekvő számú elítélt akadálytalan munkába állításának szándéka húzódott meg. A politikai igényeket kielégíteni akaró igazságszolgáltatás „az elítélteknek hazai történelmükben példátlan tömegét zúdította a börtönökre.[...] 1952 márciusára az elítéltek száma országosan mintegy hatvanezerre (az internáltaké százezerre) duzzadt.”³⁶ Az intézményrendszer gyors bővítésére érdekében – szovjet minta alapján – alapján alakultak egymás után a „nyitott végrehaj-tási helyek”, és megkezdődött a gyáraknak, üzemeknek, bányáknak stb. átadása a büntetés-végrehajtás számára. 1949-ben kezdődött el, és 1952 végére már szinte az egész országot behálózták az úgynevezett őrparancsnokságok, illetve munkahely-parancsnokságok; országsszerte mintegy 45 helyen dolgoztattak elítélteket.³⁷

(Forrás: Nagy Magyarország, 2010/5.)

34 Lőrincz - Nagy: i. m. 38. o.

35 Lőrincz - Nagy: i. m. 38. o.

36 Lőrincz - Nagy: i. m. 38. o.

37 Lőrincz - Nagy: i. m. 38. o.

„A politikai hatalomnak 1953 tavaszától – Sztálin halálától – kezdődő átmeneti megintézkedése lehetővé tette a büntetés-végrehajtási tevékenység jogi szabályozásának, a törvényesség, vagy annak látszata megerősítésének napirendre tűzését.”³⁸ A következő években a büntetőpolitika éles fordulatokat vett, amelyeket a következőképpen foglalhatjuk össze. Megkezdődött az ártatlanul bebörtönzöttek rehabilitálása; újabb letartóztatási hullám kezdődött 1955 nyarától a szélsőbaloldali büntetőpolitika pozíciójának erősödése következtében; megindult a külső rabmunkahelyek felszámolása, 1955 végére az elítéltek többsége újból zárt intézetbe került; a politikai vezetés 1955 novemberében a bűnüldöző szervek tevékenységét korlátozó büntetőpolitikai elveket fogalmazott meg; 1956. október elejéig a börtönök fogvatartotti létszáma a felére csökkent.

Az 1956-os forradalom leverése után a forradalom résztvevőivel, a rendszer ellenségeinek kikiáltott „osztályidegenekkel” szemben véres leszámolás vette kezdetét; „a polgári és katonai bíróságok által 1956. november 4-től 1957. július 31-ig halálra ítélték száma 131 fő (egyres források szerint a forradalmi eseményekben való részvétel miatt kivégezettek összlétszáma meghaladta a 350 főt), míg a politikai okokból bebörtönzöttek száma 5 813 fő volt.”³⁹

A Csemegi-kódexet teljes mértékben felváltó, a szocialista jogalkotás termékének tekintett új Btk., az 1961. évi V. tv., „az előző években kialakult gyakorlatnak megfelelően a szabadságvesztés végrehajtásának két módját különböztette meg: a börtönt és a büntetés-végrehajtási munkahelyet.”⁴⁰

4.2. A börtönügy, büntetés-végrehajtás irányítása, felügyelete – az intézményrendszer és a szabályzók változásai

4.2.1. Irányítás

1945 után továbbra is az Igazságügyi Minisztérium irányította a börtönügyet az alábbi megoldások szerint:

- A járásbírói fogház gazdasági ügyei a járásbíró vezetéséhez, a büntetés-végrehajtási jogkörök az államügyészség, illetve a járásbírói közvádó hatáskörébe tartoztak.
- A megyei bírósági fogházat az államügyészség elnöke felügyelte.
- A bírósági fogházaknak a főállamügyész volt a másodfokú, az igazságügy-miniszter pedig a harmadfokú felügyeleti hatósága.
- Az országos büntetőintézetek közvetlenül az igazságügy-miniszternek voltak alárendelve.

1950 után több börtön az Államvédelmi Hatóság irányítása alá került. Közéjük tartozott a budapesti Pestvidéki Fogház, a Markó utcai fogház II. és III. emelete, a Mosonyi utcai börtön, a Budapesti Gyűjtőfogház, a Váci Fegyház, illetve férőhelygondok miatt a Sátoraljaújhegyi börtön.

38 Lőrincz - Nagy: i. m. 39. o.

39 Lőrincz - Nagy: i. m. 39. o.

40 Lőrincz - Nagy: i. m. 39-40. o.

1951 végétől a börtönügyet az Igazságügyi Minisztérium VI. főosztálya felügyelte, amelynek vezetője Garasin Rudolf, a BVOP későbbi parancsnoka volt. Az 1951. évi 33. számú heti parancs a következőképpen rendelkezett: „Közlöm az elvtársakkal, hogy megalakult az Igazságügyi Minisztérium VI. főosztálya, a Büntetés-végrehajtási főosztály. Főosztályvezető Garasin Rudolf, főosztályvezető-helyettes Virág Miklós. A főosztályvezető és főosztályvezető-helyettes elvtársak a li. őrtestület tagjainak előljárói.”⁴¹

1952. március 1-jén a börtönügy szervezete a 2033/10/1952. sz. MT. határozat alapján az Igazságügyi Minisztérium felügyeletéből a Belügyminisztérium hatáskörébe került. A büntetőintézetek központi irányítására létrehozták a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságát. Az elítéltek munkáltatásának irányítását – a Népgazdasági Tanács határozata alapján – a Közérdekű Munkák Igazgatósága (KÖMI) vette át.

Fontos történeti adalék, hogy az 1956-os forradalmat megelőző hónapokban volt arra kísérlet, hogy a büntetés-végrehajtás felügyelete a belügyi tárcától az igazságügyhöz kerüljön, de ezt a döntést – nyilván a forradalmi események miatt – 1957 januárjában visszavonták, és egészen 1963-ig jegelték.

4.2.2. Az ügyészi felügyelet kérdései

Csupán 1953-ban hozták létre a 1949. évi XX. törvénnyel kihirdetett Alkotmánynak megfelelő ügyészi szervezetet: az Országgyűlés július 4-én megválasztotta a legfőbb ügyészt, majd sor került a Legfőbb Ügyészség felállítására. A szervezetről szóló 1953. évi 13. tvr. kialakította az új hierarchikus szerkezetet, mely alapján az országos főhatóság alatt a megyei, míg helyi szinten a városi, járási, fővárosi kerületi ügyészségek alakultak. Az addig különálló katonai ügyészeket a szervezetbe integrálták, mint az egyes katonai egységek ügyészségei, a legfőbb ügyész egyik helyetteseként működő katonai főügyész irányítása alatt. A tvr. az ügyészség kötelességévé tette a büntetőeljárás és a büntetés végrehajtása törvényességének felügyeletét.⁴²

Indokoltnak tartom az 1950-es évek elejének meglehetősen kusza viszonyával kapcsolatosan megjegyezni, hogy a büntetés-végrehajtás felügyeleti rendje szempontjából – lényegét tekintve – továbbra is az 1871. évi XXXIII. tc. 25. §-a alapján kialakult rendszer működött 1949-ig. Az utána következő évek felügyeleti viszonyait Kabódi Csaba plasztikusan jeleníti meg a *Büntetés-végrehajtási jog* című tankönyvben: „Az 1949-es alkotmány... a szovjet... mintát alapul véve újrafogalmazta az ügyészség funkcióját: a szocialista ügyészséget olyan központosított és – a többi állami szervtől – független szervezatként határozta meg, amelynek egyetlen feladata a törvényesség egyetemes védelme. Az alkotmány... csak általánosságban szólt a törvényesség érvényesítéséről, és nem» nevesítette «a büntetés-végrehajtási felügyeleti funkciót. A proletárállam pedig – egészen 1953-ig – »feledékenynek« mutatkozott az ügyészi tevékenységi körök pontos meghatározásában és az ehhez illeszkedő szervezet felállítására tekintetében. Ötvenyi »csip-

41 Az idézetben található li. őrtestület kifejezés jelentése: letartóztató intézeti őrtestület, mai szóhasználat: a büntetés-végrehajtás személyi állománya.

42 Nánási László: Történeti áttekintés [az ügyészi szervezet honlapján]. - www.mklu.hu

kerózsika» álom után az 1953. évi 13. tvr. rendelte el az ügyészségnek az Igazságügyi Minisztériumtól való függetlenségét, s egyben kialakította – hosszú évtizedekig meghatározó módon – az ügyészi törvényességi felügyelet szakterületi tagolását. A tvr.-rel az ügyészség büntetés-végrehajtással összefüggő feladata alapvetően megváltozott: nem a polgári korszakra jellemző, a végrehajtó hatalom részeként a börtönügy érdemi irányítása maradt a feladata, hanem az '50 évek eleji – szakmailag nem túl szabatos – szóhasználatával: »a letartóztató intézetekben való fogva tartás törvényességi felügyeletet« kellett ellátnia.⁴³

Az 1.105/1954. (XII. 17.) Mt. h. sz. határozat 22. pontjában kapott felhatalmazás alapján megszületett, a Belügyminiszter által kiadott Büntetés-végrehajtási Szabályzat 535–540. §-aiban⁴⁴ már részletesen ismertette az ügyészség felügyeleti jogkörét, az ügyész helyét, szerepét a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során.

4.2.3. Az intézményrendszer változásai a jogszabályok tükrében

Mint már említettük az előző alfejezetben: a koalíciós időszak jellegzetes büntetése a kényszermunka-büntetés volt. „A munkatáboroként kijelölt budapesti, szegedi és márianosztrai büntetőintézetek zsúfoltság miatt fogadóképtelenné bizonyultak, ezért a kényszermunka-büntetésre ítélteteket kezdetben a soproni fegyintézetbe szállították. 1946 derekától azonban a férőhelyszűke, valamint a határ közelsége miatt az ítélteteket más, olyan fegyintézetbe irányították, ahol a folyamatos munkáltatás lehetőségét biztosítani tudták.”⁴⁵

Az állami szervek, szervezetek erőteljes centralizálása, átgondolatlan gazdaságossági szempontok, a fogvatartotti munkaerőnek a börtönvállalatokhoz történő koncentrációja miatt 1948. július 1-jével megszüntették járásbírói fogházak jelentős részét.⁴⁶

A rabmunkáltatás szervezésére 1948 júliusában a 7.700/1948. Korm. sz. rendelettel létrehozták Igazságügyi Minisztérium Gazdasági Igazgatóságát. Irányítási és felügyeleti szempontból fontos megjegyezni, hogy az Igazgatóság az éves tervét az Országos Terv Hivatal (a továbbiakban OTH) irányelvei alapján készítette el, és a terv jóváhagyása is az OTH hatásköre volt. Az Igazgatóság fő feladati köze tartozott az előzőekben jelzett formák betartásával a rabmunkáltatás olyan irányú szervezése, amely az ország újjáépítését szolgálta. Ennek formáját, szervezeti kereteit – mintaként – a nehéz fizikai munkát végző szovjet munkatáborok adták.

1948 decemberétől a 12.780/1948. Korm. sz. rendelettel a letartóztató intézetek mellett működő ipari és mezőgazdaság üzemeket az igazságügy-miniszter főfelügyelete alatt állami vállalatokká szervezték. Ennek során előírták a vállalatoknak a büntetőintézetektől való különválását, továbbá azt, hogy az intézet köteles a vállalat számára megfelelő munkaerőt biztosítani.⁴⁷

43 Büntetés-végrehajtási jog. 4., átdolg. kiad. (Szerk. Horváth Tibor) Budapest, 2007, Rejtjel Kiadó. 310. o.

44 Büntetés-végrehajtási szabályzat. Budapest, 1955, Belügyminisztérium. 170–171. o.

45 Lőrincz – Nagy: i. m. 37. o.

46 A járásbírói fogházak vezetője általában letartóztató intézeti tiszthelyettes volt, aki néhány órát irányított.

47 Gyarmati Géza: A fogvatartottak munkáltatásának története. Szakdolgozat. Miskolc, 2006, Miskolci Egyetem ÁJK. 49. o.

A 31.000/1950. I. M. III/2. sz. rendelettel kiadott *Ideiglenes szolgálati szabályzat*⁴⁸ meghatározta a szervezeti struktúrát, ennek megfelelően rögzítette, hogy vannak járásbírói, megyei bírósági fogházak és országos büntető intézetek. A fenti Ideiglenes szolgálati szabályzatot rövid életűnek szánták, azonban az meglehetősen hosszú ideig volt hatályban – a 8/1959. *BMh. parancs*, a Büntetés-végrehajtási testület szolgálati szabályzata helyezte hatályon kívül.

Mint már írtuk: 1950 után több intézet az *Államvédelmi Hatóság irányítása* alá került. Közéjük tartozott a *budapesti Pestvidéki Fogház*, a Markó utcai fogház II. és III. emelete, a Mosonyi utcai börtön, a *Budapesti Gyűjtőfogház*, a *Váci Fegyház*, illetve férőhelygondok miatt a *Sátoraljaújhegyi börtön*. Ezen kívül az ÁVH minden intézetben 1–3 fő tisztet vagy tiszthelyettest vezényelt elvileg a parancsnoki munka segítésére, de egyértelműen meghatározott államvédelmi feladattal, mint pl. a cenzori munka, az állomány hangulatának, magatartásának figyelemmel kísérése, stb.)

A Belügyminisztérium hatáskörébe került büntetés-végrehajtás központi irányító szervének (BVOP) megalakulása, illetve a rabmunkáltatás megszervezésére létrehozott *Közérdekű Munkák Igazgatósága* (KÖMI) az alsóbb szinteken is változásokat eredményezett. Összevonták az intézetparancsnoki és a vállalatigazgatói munkaköröket. Ez egyben nyitánya volt a későbbi intézményi átszervezéseknek vagy az intézmények igazgatásában bekövetkezett változásoknak.⁴⁹

Az 1954. január 27-én megjelent belügyminiszter-helyettesi intézkedés a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága és a megyei rendőr-főkapitányságokon létrehozott megyei főosztályok büntetés-végrehajtási jogkörét tartalmazta. Eszerint a megyei főosztályok középszintű irányító és ellenőrző szervek lettek. (Nem meglepő, csupán a tényként jegyezem meg, hogy a megyei fő- és alosztályok munkatársai az államvédelmi hatóság tagjai közül kerültek ki.)

A 1.105/1954. (XII. 17.) Mt. h. sz. határozat 22. pontjában kapott felhatalmazás alapján a Belügyminiszter által kiadott – az ügyészi felügyelet kapcsán már említett – *Büntetés-végrehajtási Szabályzattal* egy új – a korábbiaktól eltérő – rendszer került bevezetésre. Az 1954-es Bv. szabályzat a büntetés céljának elérését *a rendszeres munkáltatás és oktatás eszközeivel* kívánja elérni, kimondta, hogy a szabadságvesztés-büntetést börtönökben vagy büntetés-végrehajtási munkahelyen kell végrehajtani, ehhez a börtönöket négy csoportba sorolta be: *országos börtönök, megyei börtönök, körzeti börtönök, járási börtönök*.⁵⁰

A Bv. szabályzat 532. §-a szerint: „*Valamennyi büntetés-végrehajtási szerv felett a Büntetés-végrehajtási Parancsnokság útján a belügyminiszter gyakorol főfelügyeletet.*”⁵¹ Az országos, megyei és körzeti börtönök, valamint az önálló bv munkahelyek feletti közvetlen felügyeletet – a Büntetés-végrehajtási Parancsnokság vezetőjének

48 Teljes címén: *Ideiglenes szolgálati szabályzat letartóztatásiintézeti alkalmazottak részére: az igazságügyminiszter 31.000/1950. IM III/2. sz. rendeletéhez.*

49 Például 1959-től a börtönvállalatoknál a polgári élethez hasonló vállalati struktúrát alakítanak ki, létrehozzák a főmérnöki, főkönyvelői munkaköröket.

50 Büntetés-végrehajtási szabályzat. Budapest, 1955, Belügyminisztérium. 3., 5. o.

51 Uo. 169. o.

felügyelete alá tartozó szervek kivételével – az illetékes megyei főosztály gyakorolta. A járási börtönök és a nem önálló bv. munkahelyek felett a közvetlen felügyeletet a területileg illetékes, vagy az ezzel megbízott országos, megyei, vagy körzeti börtön, illetőleg az önálló bv. munkahely parancsnoka gyakorolta (533. §).⁵² Az 534. § lehetővé tette, hogy a Büntetés-végrehajtási Parancsnokság vezetője javaslatára a belügyminiszter bármely bv. szerv közvetlen felügyeletét a parancsnokság felügyelete alá vonja, vagy az illetékes megyei főosztály felügyelete alá rendelje.⁵³

1959. augusztus 1-jén lépett hatályba a 10–23/8/1959. BMh. 8. sz. parancsával kihirdetett *Büntetés-végrehajtási testület szolgálati szabályzata*, amely egyértelműen kimondta, hogy a büntetés-végrehajtás a BM fegyveres, egyenruházott, igazgatási szerve.⁵⁴ (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy ebben az időben a belügyi tárcán belül a miniszter első helyettesének felügyelete alá tartozott a büntetés- végrehajtási szervezet.)

Az 1960 elején életbe lépett 8/1959. BM sz. utasítás „politikai küldetesként ugyan még hátrányosan diszkriminálta az »osztályidegeneket«, de emellett megteremtette az elítéltek nevelésének elvi-szervezeti feltételeit.”⁵⁵

A belügyminiszteri utasítás a büntetés-végrehajtás két fő feladatává az elítéltek őrzését és nevelését tette, egyben kötelező elvárásként kimondta, hogy minden más, a végrehajtás során jelentkező funkciót ezeknek kell alárendelni. Ennek a célnak az elérése érdekében:

- megszüntették a KÖMI önállóságát, és azt a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság szervezetébe integrálták, abból a megfontolásból, hogy különálló szervezetként ne zavarja az egységes büntetés-végrehajtási rendszer – elsősorban a nevelési szempontok – érvényesülését;
- A vállalati állomány egy részét hivatásos testületi taggá nevezték ki. Az országos parancsnokságon létrehozták a termelési szolgálatot, illetve – a szakterületeknek megfelelően – további alosztályok kezdtek meg működni;
- az ipari és a mezőgazdasági nagyüzemi munkáltatás – a termelőmunka – a nevelés fő eszközévé vált;
- az intézetekben a parancsnokok és helyetteseik a szakterületeknek megfelelően irányították a különböző szolgálati ágakat;
- a letartóztatott intézetekben új szolgálati ágaként létrehozzák a nevelési szolgálatot, „és
- előírták, hogy minden 100 letartóztatott nevelésével egy nevelő foglalkozzon;
- az őrséget az őrparancsnokok irányították.

A büntetés-végrehajtást érintő jogszabályokat, utasításokat, parancsokat ösz-

52 Uo. 169. o.

53 Uo. 169–170. o.

54 Büntetés-végrehajtási testület szolgálati szabályzata. Budapest, 1959. BM BVOP. 5. o.

55 Lőrincz - Nagy: i. m. 39. o.

szefoglaló, egységes szövegezésű szabálygyűjtemény, az 1961-ben megjelent *Büntetés-végrehajtási szabályok hatályos gyűjteménye* 1. §-a szerint „a szabadságvesztés büntetést a belügyminiszter felügyelete alatt álló börtönökben kell végrehajtani.” Az 5. § a börtönök öt csoportját különbözteti meg: „országos börtönök, körzeti börtönök, megyei börtönök, járási börtönök, mezőgazdasági büntetés-végrehajtási munkahelyek.”⁵⁶

4.3. A személyi állománnyal kapcsolatos jogszabályok

A 8.400/1945. ME sz. rendelet megszüntette a fegyőr elnevezést, helyette bevezette a li. alkalmazott és li. ór elnevezést; megtiltotta a jelentéseknél használt „alázatosan jelentem” formula használatát, bevezette a „bajtárs” megszólítást, továbbá a li. alkalmazottaknál is a honvédségnél működő rendfokozati és előléptetési rendszer alkalmazását írta elő. A rendelet végrehajtásáról szóló 27.000/1946. IM sz. rendelet besorolta az állományt a li. őrtől egészen a vezérőrnagyig.

A letartóztató intézeti alkalmazottak illetményeinek és ellátásának megállapításáról szóló 8470/1948. Korm. sz. rendelet 14. §-a kimondta, hogy „ha a letartóztatóintézeti alkalmazottakra külön jogszabály nem intézkedik, rájuk nézve a 15.600/1947. Korm. sz. rend. intézkedéseit, illetőleg a közszolgálati alkalmazottakra általában mindenkor érvényben lévő jogszabályokat kell alkalmazni.”⁵⁷

A már említett 31.000/1950. I. M. III/2. sz. rendelettel kiadott *Ideiglenes szolgálati szabályzat* szerint az országos büntetőintézetek vezetője az intézetvezető tisztt, a megyei bírósági fogház vezetője pedig a fogházvezető tisztt. Az országos büntetőintézetek és a megyei bírósági fogházak státuszai, egyben szervezeti struktúrái az alábbiak voltak:

Országos büntetőintézet

- intézetvezető tisztt
- intézetvezető-helyettes
- gazdasági hivatalvezető
- ellenőr
- pénztáros
- büntetés-végrehajtási törzskönyvi irodavezető
- személyi előadó
- orvos,
- tanító
- őrparancsnok
- őrök
- munkavezetők

(Az intézetekben házi tanács működött, munkaidő után ügyeletes tiszti szolgálat volt.)

⁵⁶ Büntetés-végrehajtási szabályok hatályos gyűjteménye. Budapest, 1961, BM BVOP. 7., 8. o.
⁵⁷ 8.470/1948. Korm. sz. rendelet a letartóztatóintézeti alkalmazottak illetményeinek és ellátásának megállapításáról. 14. §.

Megyei bírósági fogház

- fogházvezető tiszt
- büntetés-végrehajtási előadó
- gazdasági előadó
- orvos
- örök

A 81.300/1951. IM sz. rendelet a Letartóztatóintézeti Őrség Egyesületéről kinyilvánította, hogy „Az Egyesület munkáját a Magyar Dolgozók Pártjának rányitása és vezetése mellett végzi. Munkája során a Párt köré tömöríti a li. Őrtestület tagjait, valamint azok hozzátartozóit.”

Az 1951. évi 33. számú heti parancs beszámolt az IM Bv. Főosztály megalakulásáról, Sztálin születésnapjáról, a letartóztató intézeti Őrtestület hajtóka-jelvényének megváltozásáról és – a következő szavakkal – a politikai tisztek státuszának és jelvényének rendszerezéséről: „Elrendelem egyidejűleg, hogy az Őrtestület politikai helyettesei és politikai megbízottai egyenruhájuk zubbonyának és köpenyének balkarján a részükre rendszerezített jelvényt hordják. Népköztársaságunknak ez az elismerése, mely Sztálin elvtárs születésnapjának jelentőségét még jobban kiemeli, buzdítsa testületünk valamennyi tagját még jobb munkára és szilárd helytállásra.”

Az 1953 tavasza – Sztálin halála- utáni időszakban kezdődött meg személyi állomány szolgálati viszonyát rendező jogszabály előkészítése, amely 14/1956. sz. NET határozatban öltött testet, és amelyet a Belügyminiszter 1956. február 1-én a 6. sz. parancssal bocsájtott útjára, amit az Elnöki Tanács 1959. évi 105. sz. határozata⁵⁸ alapján kiadott új rendelkezések helyeztek hatályon kívül.

5. A büntetés-végrehajtás irányítása és felügyelete 1963-tól a rendszerváltásig

1963-ban az Elnöki Tanács 24. sz. törvényerejű rendelete alapján a büntetés-végrehajtás kivált a Belügyminisztérium szervezetéből, és 1963. november 1-jei hatállyal ismét az igazságügy-miniszter irányítása és felügyelete alá került.⁵⁹

5.1. A büntetés-végrehajtás működését meghatározó legfontosabb jogszabályok

Az 1966. évi 21. tvr. a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásáról és az előzetes letartóztatás foganatosításáról az elítéltek átnevelését tűzte ki célként, és a szabadságvesztés-büntetésnek négy fokozatára – a szigorított börtönre, a börtönre, a szigorított bv. munkahelyre és a bv. munkahelyre – tartalmazott rendelkezéseket.

⁵⁸ Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1959.évi 105. sz. határozata a belügyminisztérium hivatásos személyi állományának szolgálatáról

⁵⁹ A tanulmány e legutolsó fejezetében a büntetőpolitikai háttér az előző fejezethez hasonló, teljesebb felvázolását – részben a terjedelmi korlátok miatt – mellőzöm, és elsősorban a büntetés-végrehajtás működését befolyásoló legfontosabb jogszabályok, illetve a testület irányításában, felügyeletében bekövetkezett változások ismertetésére fókuszálok.

Az 1971. évi 10. tvr. rendelkezett – a fegyveres erők és más fegyveres testületek hivatásos állományához hasonlóan – a büntetés-végrehajtásnál dolgozók szolgálati viszonyával kapcsolatos kérdésekről.

Az 1971. évi 28. tvr. (Btk. novella) – 1972. január 1-jétől – a halálbüntetés mellé visszaállította az életfogytig tartó szabadságvesztést, és megváltoztatta a szabadságvesztés-büntetés fokozatainak elnevezését: a fegyház, a szigorított börtön, a börtön és a fogház fokozatot vezetett be.

Az 1974. évi 9. tvr. a különösen veszélyes visszaesőkkel szembeni intézkedésként bevezette a szigorított őrizetet; „a jogszabály ezt az őrizetet a szabadságvesztés-büntetés kiállása után fegyházban rendelte végrehajtani, legalább két, legfeljebb 5 évi tartamban”.⁶⁰

Az 1974. évi 10. tvr. az alkoholisták kötelező munkaterápiás intézeti kezeléséről intézkedett, a kényszergyógyítás a hatályos Btk. rendelkezése szerint önálló intézkedésként legalább egy, legfeljebb két évig tarthatott.

Az 1978. évi IV. tv. (büntető törvénykönyv) a szabadságvesztés-büntetés fokozatait négyről háromra – fegyházra, börtönre és fogházra – csökkentette; új intézményként vezette be az átmeneti, illetve gyógyító nevelő csoportot.

1979. évi 11. tvr. a büntetések és intézkedések végrehajtásáról céljának meghatározásában már nem írta elő az elítéltek „törvénytisztelő állampolgárrá átnevelését”, a jogszabály a végrehajtás feladatává annak elősegítését tette, hogy „az elítélt szabadulása után a társadalomba beilleszkedjék és tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől”.

Az tvr. végrehajtásának részletszabályait a 8/1979. (VI. 30.) IM sz. rendelet, a Bv. Szabályzat és ennek további végrehajtási utasítása, a 101/1980. IM sz. utasítás tartalmazta, amelyek elkészítésénél a jogalkotók már figyelemmel voltak az európai börtönstandardokra is.

Az új jogszabályok lehetővé tették, sőt inspirálták büntetés-végrehajtási szervezet vezetését – és ettől a felsőbb szintű szervezet, az igazságügyi tárca sem zárkózott el –, hogy egy-egy szakterülettel kapcsolatosan távlati célokat, célkitűzéseket dolgozzanak ki szaktekintélyek bevonásával. Így látott napvilágot 1983-ban a büntetés-végrehajtási nevelés, majd 1986-ban a munkáltatás fejlesztési koncepciója.

Az 1984. évi 19. tvr. vezette be büntetőjogunkba új fő büntetési nemként a közveszélyes munkakerülőkkel szemben a szigorított javító-nevelő munkát, amely 1992-ig volt hatályban.

Az 1989. évi XVI. tv. kimondta, hogy a halálbüntetés nem lehet hazánkban a politikai megtorlás eszköze. Ezt követően 1990-ben az Alkotmánybíróság megállapította a halálbüntetés alkotmányellenességét⁶¹, és megsemmisítette a hozzá kapcsolódó előírásokat. Ezzel a rendelkezéssel hazánk teljesítette – e téren – a különböző nemzetközi megállapodásokból fakadó kötelezettségeit.

60 Lőrincz – Nagy: i. m. 41. o.

61 Lásd: 23/1990. (X. 31.) AB határozat.

5.2. A büntetés-végrehajtás irányítását, felügyeleti rendjét meghatározó legfontosabb jogszabályok

Mint már említettük: A 1963. évi 24. tvr. a belügyi tárcától az igazságügy miniszter felügyelete alá helyezte a büntetés-végrehajtást, ami rövid időn belül új szabályok megalkotását kényszerítette ki úgy a személyzet, mint a fogvatartottak vonatkozásában.

Az igazságügy-miniszter BV.-2-1/1966. 001. sz. parancsával kiadott *Szolgálati Szabályzat* kimondta, hogy a büntetés-végrehajtási testület az Igazságügyi Minisztérium egyenruházott fegyveres testülete. (Erre vonatkozóan az 1976. évi I. tv. a honvédelemről is tartalmazott rendelkezéseket, amikor rögzítette, hogy fegyveres testületek: a rendőrség, a munkásőrség és a büntetés-végrehajtási testület, és egyben meghatározta a fegyveres testületek honvédelmi feladatait is.)

Az 1966-os Szolgálati Szabályzat az alábbiak szerint tartalmazta a felügyeleti viszonyokat:

- A büntetés-végrehajtás felügyeleti szerve az Igazságügyminisztérium.
- Az irányító szervezeti egység a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága. A végrehajtás szervezeti egységei az intézetek és a vállalatok.

Meghatározta a szabályzat a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság szervezeti struktúráját, a vezetői törzs összetételét, amely az országos parancsnokból és két helyetteséből – az országos parancsnok általános helyettese és az országos parancsnok helyettese – állt, és az irányításuk alatt működő, a különböző szakirányítási feladatokat ellátó osztályokat és önálló alosztályokat.

Az Szolgálati Szabályzat meghatározta az intézetek szervezeti struktúráját is, ahol a vezetői törzshöz a parancsnok, a parancsnokhelyettes, a főmérnök és a főkönyvelő tartozott, és az irányításuk alatt különböző szolgálati ágak működtek.

A korábbi állapotokhoz viszonyítva jelentősebb változás ezen a téren csak a biztonsági szakterületen történt, amikor is a büntetés-végrehajtás országos parancsnoka a 052/1967. sz. parancsával rendszeresítette az őrségparancsnoki beosztást.

A Szolgálati Szabályzat tartalmait tükrözi az Igazságügyi Minisztérium 1969-es szervezeti és működési szabályzata – IM SZMSZ – [101/1969. (IK 2.) IM sz. utasítás], amely kimondta, hogy „Az igazságügy-miniszter[...] ellátja a büntetés-végrehajtás felügyeletét” az 1963. évi 24. sz. tvr. 1. §-a alapján, továbbá „gyakorolja a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1964. évi 129. sz. határozatával módosított 1959. évi 105. sz. határozatában biztosított jogkörét.”⁶² (Ez utóbbi, fentebb már említett határozat a személyi állomány szolgálati viszonyával kapcsolatos rendelkezéseket foglalta magába.) Megjegyzem, hogy ekkor az IM-en belül a Személyzeti főosztálynak Büntetés-végrehajtási személyzeti csoportja működött.

Az Igazságügyi Minisztérium következő, 1978-as SZMSZ-e [120/1977. (IK 1978. 1.) IM sz. utasítás] szerint: „A miniszter a minisztérium útján felügyeletet gyakorol

62 101/1969. (IK 2.) IM sz. utasítás az Igazságügyminisztérium Szervezeti és Működési Szabályzatáról. 1-2. o.

(...) a büntetés-végrehajtás (...) felett.”⁶³ Az SZMSZ szerint a minisztériumnak nem volt önálló, a büntetés-végrehajtás irányításával foglalkozó részlege.

Az 1980-as IM SZMSZ [104/1980. (IK 3.) IM sz. utasítás] szerint: „A miniszter a minisztérium útján felügyeletet gyakorol (...) a büntetés- végrehajtási szervek és a büntetés-végrehajtási tevékenység (...) felett.”⁶⁴ Jelentős változás viszont, hogy – az SZMSZ szerint – az Igazságügyi Minisztérium több főosztályához is tartozott a büntetés-végrehajtás ügyeivel foglalkozó részleg: az IM Személyzeti és Oktatási Főosztályának volt Büntetés- végrehajtási Személyzeti Osztálya, a Terv- és Pénzügyi Főosztálynak Büntetés-végrehajtási Költségvetési Ellenőrző Csoportja, valamint a Tudományos és Tájékoztatási Főosztálynak Büntetés- végrehajtási Tudományos Csoportja.

1985-ös IM SZMSZ [101/1985. (IK 1.) IM sz. utasítás] szerint: „A miniszter felügyeletet gyakorol (...) a büntetés-végrehajtási szervek és a büntetés-végrehajtási tevékenység (...) felett.”⁶⁵ Ekkor az Igazságügyi Minisztérium egyetlen főosztályának sem volt a büntetés-végrehajtás működésével foglalkozó szervezeti egysége, ebből tehát azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a BVOP ismét (lásd az 1978-as IM SZMSZ-t) „teljes” önállóságot élvezett.

Az 1985-ös SZMSZ szerint: A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága (...) az igazságügy-miniszter felügyelete alatt álló fegyveres szervezet irányító parancsnoksága, amely az Igazságügyi Minisztérium szervezetébe tartozik, de elkülönített költségvetéssel és szervezettel működik.”

A dolgozat korszakhatárát, az 1990-es esztendőt „átlépve”, a rendszerváltás utáni első minisztériumi szervezeti és működési szabályzat, az 1991-es IM SZMSZ [3/1991. (IK 6.) IM utasítás] így fogalmaz: „Az IM Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság az igazságügy-miniszter felügyelete alatt álló fegyveres szervezet irányító parancsnoksága, amely önálló fejezetszintű költségvetéssel és szervezettel működik.”⁶⁶ Az SZMSZ szerint az Igazságügyi Minisztérium XIII. főosztálya a Büntetés-végrehajtási Ügyek Önálló Osztálya.

63 Az Igazságügyi Minisztérium Szervezeti és Működési Szabályzata. Budapest, 1978, IM. 6. o.

64 Az Igazságügyi Minisztérium Szervezeti és Működési Szabályzata. Budapest, 1980, IM. 6. o.

65 Az Igazságügyi Minisztérium Szervezeti és Működési Szabályzata. Budapest, 1985, IM. 6. o.

66 Az Igazságügyi Minisztérium Szervezeti és Működési Szabályzata. Budapest, 1991, IM. 3. o.

Irodalom

Könyvek, tanulmányok

Balla Károly: Vélemény a büntetésmód javítása iránt. Pest, 1841, Trattner-Károlyi.

Balogh Jenő: Börtönügyi viszonyaink reformjához. Budapest, 1888, Franklin.

Bank Barbara: Megfélemlítés, kismizmzés, megbélyegzés – internálások 1945 után. Magyar Hírlap, 2010. november 25.

A budapesti és maros-vásárhelyi kir. főügyészek jelentése a felügyeletük alá tartozó fogházak állapotáról, 1872–1886. Budapest, 1887.

Büntetés-végrehajtási jog. 4., átdolg. kiad. (Szerk. Horváth Tibor) Budapest, 2007, Rejtjel Kiadó.

Hajnal Hugó: Csemegi Károly, a magyar büntető törvénykönyv s a bírói szervezetről szóló törvény megalkotójának élete és működése. Budapest, 1943.

Kabódi Csaba – Lőrincz József – Mezey Barna: Büntetéstani alapfogalmak. Budapest, 2005, Rejtjel Kiadó.

A királyi törvényháztól a fegyház és börtönig. A Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtön centenáriumi évkönyve 1905–2005. (Szerk. Estók József.) Sátoraljaújhely, 2005, Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtön.

Lőrincz József – Nagy Ferenc: Börtönügy Magyarországon. Budapest, 1997, Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság.

Megyery István: A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek. Közzéteszi a magyar kir. igazságügyminisztérium. Budapest, 1905.

Mezey Barna: A magyar polgári börtönügy kezdetei. Budapest, 1995, Osiris-Századvég.

Mezey Barna: A polgári börtönügyi tudományosság a XIX-XX. század Magyarországon. In: A magyar börtönügy kutatásának alapjai. (Szerk. Bódiné Beliznai Kinga, Mezey Barna.) Budapest, 1997, ELTE ÁJK, Magyar Állam- és Jогtörténeti Tanszék. (Jогtörténeti Értekezések 20.) 5-102. old.

Mezey Barna: A kiegyezés jogpolitikájának kialakítása (Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter reformprogramja). Jогtörténeti szemle 2007. 3. 31-40. o.

Nánási László: Történeti áttekintés [az ügyészi szervezet honlapján]. – www.mklu.hu

Szöllősy Oszkár: A magyar börtönügy vázlatja. Budapest, 1920.

Szöllősy Oszkár: Magyar börtönügy. A szabadságvesztés-büntetések végrehajtása. Budapest, 1930, A szerző kiadása.

Szöllősy Oszkár: Magyar börtönügy. A büntetések és biztonsági intézkedések végrehajtása. 2., bőv. kiad. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., 1935.

Szöllősy Oszkár: Magyarország büntetés-végrehajtási rendszerének áttekintése. Készült a nemzetközi büntető- és büntetés-végrehajtási bizottság által megállapított kereteken belül. Kivonat a büntető- és büntetés-végrehajtási ügyekkel foglalkozó dokumentumgyűjteményből. A Nemzetközi Büntető- és Büntetés-végrehajtási Bizottság kiadványa, IV. (speciális) kötet. 1935. július. [Ford. francia nyelvről.] – www.c3.hu/~eotvosbv/dokumentumok/szollosy.pdf

Tóth Mór: Tanulmányok a börtönügy terén. Eger, 1874.

Jogszabályok, dokumentumok – időrend szerinti felsorolásban

- 1813-as levéltári iratok a sátoraljaújhelyi Zemplén Levéltár gyűjteményéből
1871. évi. XXXIII. tc. a kir. ügyészségről. Ezer év törvényei - www.1000ev.hu
1890. évi XXV. tc. a kir. ítélőtáblák és kir. főügyészségek szervezéséről.
Ezer év törvényei - www.1000ev.hu
1918. december 31-i IM Közlöny. Digitalizált Törvényhozási Tudástár - www.dtt.ogyk.hu
- 8.400/1945. ME sz. rendelet a letartóztató intézeti alkalmazottak illetményének és nyugellátásának rendezése tárgyában.
1946. évi. XIV. tc. a vádatanács megszüntetéséről, a sajtóeljárás gyorsításáról és az államfogház-büntetés megszüntetéséről. Ezer év törvényei - www.1000ev.hu
- 27.000/1946. IM sz. rendelet a letartóztató intézeti alkalmazottak illetményeinek és nyugellátásának rendezéséről szóló 8.400/1945. ME sz. rendelet végrehajtása tárgyában. IM Közlöny, 1946. 5. sz.
- 78.000/1946. IM sz. rendelet a kényszermunka-büntetés végrehajtásának szabályozásáról. Magyar Közlöny, 1946. 55. sz.
- 12.780/1948. Korm. sz. rendelet az igazságügyi letartóztató- és nevelőintézetek mellett működő ipari és mezőgazdasági üzemek állami vállalattá átszervezése tárgyában. Magyar Közlöny, 1948. 280. sz.
- 8.470/1948. Korm. sz. rendelet a letartóztató intézeti alkalmazottak illetményeinek és ellátásának megállapításáról. 1948. év hatályos jogszabályai. Budapest, 1949, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata.
- 2.500/1949. (II. 8.) IM sz. rendelet a letartóztató intézeti alkalmazottak fegyelmi felelőssége tárgyában. Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1949. II. kötet. Budapest, 1950.
1950. évi. 6. sz. tvr. a letartóztató intézeti alkalmazottaknak katonai büntető jogszabályok hatálya alá helyezéséről. Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. 1950. Bp.1951.
- [31.000/1950. IM III/2. sz. rendelet] Ideiglenes szolgálati szabályzat letartóztató intézeti alkalmazottak részére: az igazságügyminiszter 31.000/1950. I. M. III/2. sz. rendelethez. Budapest, 1950, Igazságügyi Minisztérium.
- 81.300/1951. IM sz. rendelet a Letartóztatóintézeti Őrség Egyesületéről. IM Közlöny, 1951. 14.
1951. évi 33. számú heti parancs. [Kiad. az IM Bv. Főosztály.]
1953. évi 13. sz. tvr. a Magyar Népköztársaság ügyészségéről.
- [1.105/1954. (XII. 17.) Mt. h. sz. határozat 22. pontjában kapott felhatalmazás alapján kiadott] Büntetés-végrehajtási szabályzat. Budapest, 1955, BM.
- 6/1956. BM parancs. 14/1956. sz. NET határozat a Belügyminisztérium hivatásos és tartalékos személyi állományának szolgálatáról. Budapest, 1956. BM.
1959. évi 105. sz. NET határozat a Belügyminisztérium hivatásos és tartalékos személyi állományának szolgálatáról. Budapest, 1959, BM.
- 8/1959. BM sz. utasítás.
- 8/1959. BMh parancs. Szám: 10-23/8/1959. Büntetés-végrehajtási testület szolgálati szabályzata. Budapest, 1959, BM BVOP.
- Büntetés-végrehajtási szabályok hatályos gyűjteménye. Budapest, 1961, BM BVOP.

1963. évi 24. sz. tvr. a büntetés-végrehajtásnak az igazságügyminiszter felügyelete alá helyezéséről.
1966. évi 21. tvr. a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásáról és az előzetes letartóztatás foganatosításáról.
- 001/1966. IM parancs. Szám: BV.-2-1/1966. A büntetés-végrehajtási testület szolgálati szabályzata. Budapest, 1966, IM BVOP.
- 052/1967. sz. op. parancs [az őrségparancsnoki beosztás rendszeresítéséről].
- 101/1969. (IK 2.) IM sz. utasítás az Igazságügyminisztérium Szervezeti és Működési Szabályzatáról.
1971. évi 10. tvr. a fegyveres erők és a fegyveres testületek hivatásos állományának szolgálati viszonyáról. Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. 1971. Budapest, 1972.
1971. évi 28. tvr. (Btk. novella)
1974. évi 9. tvr. a szigorított őrizetről.
1974. évi 10. tvr. az alkoholisták kötelező munkaterápiás intézeti kezeléséről.
1976. évi I. tv. a honvédelemről. Ezer év törvényei - www.1000ev.hu
- 120/1977. (IK 1978. 1.) IM sz. utasítás. Az Igazságügyi Minisztérium Szervezeti és Működési Szabályzata. Budapest, 1978, IM.
1978. évi IV. tv. a Büntető Törvénykönyvről. Ezer év törvényei - www.1000ev.hu
1979. évi 11. tvr. a büntetések és intézkedések végrehajtásáról.
- 8/1979. (VI. 30.) IM sz. rendelete a Büntetés-végrehajtási Szabályzatról.
- 104/1980. (IK 3.) IM sz. utasítás. Az Igazságügyi Minisztérium Szervezeti és Működési Szabályzata. Budapest, 1980, IM.
- 101/1981. (IK 2.) IM sz. utasítás a Büntetés-végrehajtási Szabályzat végrehajtásáról. Budapest, 1981, IM BVOP.
1984. évi 19. tvr. a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról.
- 101/1985. (IK 1.) IM sz. utasítás. Az Igazságügyi Minisztérium Szervezeti és Működési Szabályzata. Budapest, 1985, IM.
1989. évi XVI. tv. a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról. Ezer év törvényei - www.1000ev.hu
- 23/1990. (X. 31.) AB határozat.
- 3/1991. (IK 6.) IM utasítás az IM SZMSZ kiadásáról. Az Igazságügyi Minisztérium Szervezeti és Működési Szabályzata. Budapest, 1991, IM.
1995. évi CVII. tv. a büntetés-végrehajtási szervezetről. Ezer év törvényei - www.1000ev.hu